

Božićni običaji u Opovu i Starčevu

Dinko Kovačić*
Nikola Puljić**

Sažetak

U ovome radu prikazuju se predbožićni i božićni običaji Hrvata u Banatu. Istražuju razdoblje od početka adventa, preko Badnjaka i Božića pa do Sveta tri kralja. Prikaz transformacije istraživanih običaja obuhvaća razdoblje djetinjstva kazivača, od tridesetih godina dvadesetog stoljeća sve do današnjih dana. Prikazujući različita obiteljska i osobna življena iskustva kroz rad saznajemo i o utjecaju društveno-političkih prilika na njihovo prakticiranje. Cilj rada nije bio samo istražiti i zapisati božićne običaje ove hrvatske dijasporske zajednice već potaknuti očuvanje i njegovanje tradicijske baštine i identiteta ove hrvatske manjinske zajednice.

Ključne riječi: advent, Božić, običaji, Hrvati, Opovo, Starčevo, Banat

Uvod

Rad se temelji na etnološkom i kulturno-antropološkom istraživanju provedenom u travnju i studenome 2019. godine u Opovu i Starčevu u Banatu.¹ Intervjuirano je ukupno 17 kazivača, 9 u Opovu i 8 u Starčevu. Najstarija kazivačica je rođena 1930., a najmlađa 1961., dok su ostali rođeni u kraćim razmacima oko 1950., tako da se u radu okvirno pokriva razdoblje od tridesetih do sedamdesetih godina 20. stoljeća uz osvrt na današnje stanje. Za pripremu ovoga rada korišten je rad „Božićni običaji“ o bunjevačkim božićnim običajima autorica Marijete Rajković Iveta, Tee Gorup i Ane Klopotan, na temelju kojega smo izradili upitnicu.² Kazivači

* student poljskog jezika i književnosti te etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

** student povijesti i etnologije te kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

¹ Istraživanje u Opovu proveo je Dinko Kovačić, a u Starčevu Nikola Puljić u okviru kolegija *Prakse terenskog istraživanja* na preddiplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod mentorstvom nositeljice kolegija prof. dr. sc. Milane Černelić.

² Rajković Iveta et al. 2014. „Božićni običaji“. U: *Tradicijska kultura i etnokulturni identitet podunavskih Hrvata Bunjevacu*, ur. Milana Černelić. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF press – Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata, Subotica. 13-52.

koje smo intervjuirali bili su i više nego ugodni i prijateljski raspoloženi prema nama te posve otvoreni. Struktura rada se sastoji od prikaza adventa i priprema za Božić kroz advent i obilježavanje pojedinih svetaca, potom slijedi prikaz Badnje večeri i Božića, obilježavanja svetaca između Božića i Nove godine zaključno s danom Sveta tri kralja. Ukazat ćemo i na promjene običaja i razloge zbog kojih je do njih došlo.

Kao usporedna građa za predbožićno razdoblje poslužio je kraći članak Vinka Rukavine (2008.) za Starčevo i kraće poglavlje o božićnim običajima u Oповu u knjizi Andreasa Majera (2008.), a u poglavlje o Badnjaku uvršteni su podaci iz uprizorene dramske predstave Miše Brajca u časopisu *Seljačka prosvjeta* (1928.) u kojoj autor smješta u kontekst Badnje večeri dijalog između unuka i djeda o Seljačkoj slogi. Iako autori ne preciziraju razdoblje na koje se izneseni podaci odnose, može se pretpostaviti da A. Majer iznosi podatke za razdoblje do Drugoga svjetskog rata, jer u uvodu knjige naglašava da je ispitivao seljake o prošlosti njihova mjesta (2008: 3), dok V. Rukavina spominje vrijeme svojega djetinjstva, što bi okvirno pokrivalo šezdesete godine 20. stoljeća. Podaci iz predstave M. Brajca pokrivaju aktualni vremenski kontekst u kojem je napisana.

Advent

Slavljenje adventa potječe iz 4. stoljeća. Podrijetlo je riječi advent od lat. riječi *adventus*, -us, m. što znači dolazak, dohod, početak. Došašće karakterizira pokora i priprava te radosno iščekivanje Gospodinova dolaska. Čitanja su u crkvama usredotočena „na mesijanska proročanstva Ivana Krstitelja i Izaije te s odlomcima iz evanđelja koji prikazuju i opisuju Isusa kao ispunjenje tih proročanstava“ (Dragić 2008: 415). Advent je razdoblje od četiri tjedna koji prethode Božiću, a simboliziraju četiri tisućljeća od stvaranja svijeta do dolaska Isusa Krista. Nedjelja najbliža svetkovini sv. Andrije prva je nedjelja adventa (došašća). Prvog narednog dana počinju zornice u crkvi. Te svete mise započinju obično u šest sati ujutro. U adventu se nisu smjele održavati svadbe i veselja, nije se pjevalo ni igralo (ibid. 415). Ovih su se pravila dijelom pridržavali i Hrvati u Oповu i Starčevu, što je bilo podložno promjenama tijekom vremena, dijelom i zbog promijenjenih društvenih okolnosti nakon Drugoga svjetskog rata.

U Oповu dugo nije bilo redovitog svećenika, a samim time se nisu održavale niti redovite mise na određene svece. Slična situacija je i u Starčevu gdje nedjeljom dolazi svećenik, Mađar, koji nije iz Starčeva. Četiri nedjelje došašća se obilježavaju paljenjem svijeća na adventskom vijencu u crkvi i u krugu obitelji, no to ne prakticiraju svi kazivači (Slike 1 i 2). Religiozniji ljudi, kao što je jedan od kazivača, Đurica Šulc iz Oпова koji je ujedno i ministrant u crkvi, to redovito čine, dok kod nekih postoje sjećanja iz djetinjstva o tom običaju, no sada ne pridaju tome preveliku

pažnju: *Da, da... pali se uvek. Četiri sveće, svake nedelje jedna... U crkvi da, ali sada u domu ne toliko. Ne pridržavaju se ljudi. Zaborave...*³

Sklapanje braka tijekom razdoblja došašća u Opovu nije zabranjeno iako se vjenčanja rijetko održavaju u to vrijeme. Đurica Šulc smatra da se ne bi trebalo vjenčavati tijekom razdoblja adventa jer je to razdoblje pokore, a ne slavlja. Blaženka Horvat također napominje: *Da, da. To postoji. Da se ne može venčavati. Nema ničega što se slavi u razdoblju adventa i pokore.*

U Starčevu su kazivanja o održavanju vjenčanja tijekom adventa bila različita. Tijekom kontrolnog istraživanja kazivači

Slika 1. Adventski vijenac u crkvi sv. Elizabete u Opovu 2019. godine. Snimila Blaženka Horvat.

Slika 2. Adventski vijenac obitelji Horvat u Opovu 2019. godine. Snimila Blaženka Horvat.

³ Paljenje adventskih svijeća ne spada u hrvatsku tradiciju božićnih običaja, ne spominje ih niti M. Gavazzi (usp. 1988.), te bi postojanje ovoga običaja i u vrijeme prije Drugoga svjetskog rata moglo biti rezultat suživota s Nijemcima, a manje mogućih kasnijih modernizacijskih utjecaja putem medija i sl., budući da je danas ta praksa manje zastupljena.

Andreja i Stevan Orešković te Mauric Ivanović potvrdili su kako nije postojala praksa vjenčavanja u vrijeme adventa: *Ne mogu sto posto da ti tvrdim, ali nije bilo. Nije bilo venčavanja.* (Mauric Ivanović). Većina kazivača na prvom istraživanju tvrdila je suprotno. Može se pretpostaviti da su ove razlike rezultat nastalih promjena nakon Drugoga svjetskog rada i da su se tog pravila prestali pridržavati poglavito tijekom razdoblja socijalizma, što potvrđuje Ivan Pavlović: *Pa evo ja sam se sedamdesete godine javno venčao u Pančevu... Ja ne znam da je bilo zabrana, nitko nije pitao ništa.*

Mise zornice

Mise zornice se svakodnevno održavaju u adventu u ranim jutarnjim satima u svitanje dana, najčešće u šest sati ujutro. Andreja Orešković iz Starčeva spomenula je da se održavaju u sedam sati. Misa se ni po čemu ne razlikuje od nedjeljne. Većina onih koji krenu na zornice ide kroz sva četiri adventska tjedna. Mise zornice imaju svrhu pokore, jer valja ustati vrlo rano kako bi se stiglo u crkvu. U Opovu i Starčevu nije bilo redovitog svećenika, što je bio slučaj tijekom našeg prvog terenskog istraživanja u travnju 2019. godine: *Nemamo mise zornice. Kako je župnik otišao, barem jedno 40 godina nemamo zornice, ali prije sam išla.* (Blaženka Horvat, Opovo). U međuvremenu su dobili svećenika pa su se tako i mise počele ponovno održavati. Prije su one bile redovite i na mise su išli svi članovi obitelji, od najmlađih do najstarijih. *Bilo je dosta Hrvata ovdje i babe su išle, sve su išle ujutro na zornicu, bilo je dosta, tridesetak, četrdeset, pedeset se skupi.* (Ivan Pavlović, Starčevo).

O misama zornicama u Starčevu Vinko Rukavina navodi sljedeće:

Pored uobičajenih molitvi, Zornice su specifične po pjesmama koje se pjevaju i u kojima se najavljuje dolazak Spasitelja, kao što su „Padaj s neba roso sveta...“, „Poslan bi Anđeo Gabrijel...“, „Zlatnih krila Anđela si k meni Bože poslao...“, „Visom leteć ptice male...“. Kako su Zornice obično počinjale u šest sati ujutro, a selo je bilo bez struje tj. neosvetljeno, običaj je bio da se nosi fenjer, kako bi se osvetlio put. (2008: 8).

Sveta Barbara

Za Opovčane dan svete Barbare (4. prosinac) ima veliku važnost tijekom došašća jer to je dan kada siju božićnu pšenicu, koja se rasprostire po posudici te se prska vodom sve do Badnjaka. Izrasla pšenica je zavezana crvenom trakicom koja prema kazivačima predstavlja Isusovu krv i radost Božića. U toj pšenici, u sredini, nalazi se još jedna posudica ili čaša koja je okrenuta naopako, a na Badnjak se preokrene te se u nju doda voda i ulje s lučicom, tako da se zapali fitilj koji treba gorjeti sve do Nevine dječice, 28. prosinca, kada se sklanja. Naziva se *kandila* te se pazi da je stalno upaljena tako da se dolijeva ulje kako se ne bi potrošilo. Vesna Fogl iz Opova objašnjava značenje paljenja *kandile*:

Pa ja to onako vidim kao to svetlo koje nam pokazuje put, neko to svetlo što nam daje tu neku lepotu, u svemu vidim nešto lepo i onako vedro, to svetlo mi

onako kao kad dođe dan, jutro, to svjetlo da te vodi da sve vidiš, da ti je jasno, da ne budeš u tom nekom mraku i figurativno i ovako duhovno.

U Starčevu je situacija drukčija. Nijedan kazivač nije se mogao sjetiti kako se točno obilježavala Sveta Barbara, ali su znali da se nije maskiralo za Svetu Barbaru, što nije poznato niti u Oповu. Vinko Rukavina navodi da je seljaci često „zazivaju u obrani od groma i vatre ili u nekoj teškoj nevolji“ i da se pšenica sije na Svetu Barbaru, a tko nije stigao tada, sijao je na Svetu Luciju (ibid.). Kazivači iz Starčeva rekli su kako su oni sijali pšenicu za Svetu Luciju, što se djelomično kosi s iskazom Vinka Rukavine, no moguće je da je vremenom prevagnulo sisanje na Svetu Luciju.

Sveti Nikola

Kod nekih Oповčana postoje sjećanja na obilježavanje Svetog Nikole, kojega nazivaju Nikolaja (6. prosinca). Blaženka Horvat iz Oпова kazuje:

... iz kuće se neko obuče, zaogrne se što su imali od ovaca vuneno, pa naveče deca ostave čarape i čizmice pa im se napune slatkišima ili voćem. Govorilo se doći će Nikolaja. Bilo je u župnom uredu da se oblače.

Napominje da taj običaj više nije zastupljen. Zlatimir Kirhner iz Oпова opisuje kako je *Nikolaja* zastrašivao djecu:

Ja se sećam opet, klinac sam bio, to za Svetog Nikolu. Je bio onaj Krampus. Komšija, deda i dalja rodica. On i baba su ti dolazili. Baba sedi, a dede nema i onda dolazi Krampus. Kaže, daj moli, daj ovo, daj ono, ne znaš. Baba se smeje, to se sećam jako dobro. Baba se smeje dedi, znaš, ovo, ono, kako se deda obuko. ... I baba se smeje, a on je imo neku šibu i babu tuče da učuti se, da ne smeje se, a mi cvikamo i molimo se. Oče naš, Oče naš, Oče naš, Oče naš, dalje ne znam, znaš ono od uzbuđenja ne znaš dalje da kreneš...

Dodaje da su i djeca malo dobila šibom ako nisu znala moliti te su ih znale peckati ruke. Sveti Nikola je darivao jabuke, naranče, bombone i čokoladice. Na ovakav način se obilježavao prije pedesetak godina.

Oprema za obilježavanje Svetog Nikole se i danas nalazi u crkvi, no više se ne koristi. Prema Đurici Šulcu, običaj se obilježio ponovno samo jednom u crkvi, oko 2000. godine i od tada oprema nije u upotrebi. Ta oprema se sastoji od crvenog odijela, kapice te brade. A. Majer spominje običaj kako su momci sjedali u fijaker i vozili se pjevajući kroz selo, što su vlasti 1951. godine zamjerile da na taj način izbjegavaju rad, pa je ta praksa prestala (2008: 120).

Ana Mesert je potvrdila ophode svetog Nikole i u Starčevu:

Večeras je divna noć jer će nama sveti Niko doć, na leđima torbu nosi i daruje ko prosi, a ko ne sluša mamu tatu, taj će dobit šibu samu, plakat će celi dan i bit će ga jako sram. E kad ne znaš da svetom Nikoli to recituješ, dobiješ batina.

Također je postojala i praksa maskiranja u svetog Nikolu: *Dolazio je kum kao Nikolaus. To se ja sećam, to sam zapamtila, donosio jabuke.* (Ana Pešić).

V. Rukavina donosi nešto detaljnije podatke o toj praksi šezdesetih godina 20. stoljeća, koja se povezivala sa svinjokoljom:

U Starčevu je bio običaj da se obično za Sv. Nikolu kolju i svinje, pa u doba večere kad su svi bili okupljeni oko stola, a obično su bila prisutna i djeca, znao se pojaviti sv. Nikola sa svojim pratiocem Vragom kojeg je vodio vezanog lancima. Iako smo mi djeca znali da se to netko od starijih prurušio, vrlo pokorno smo molili ili pjevali nabožne pjesmice, kako bi dobili simbolični poklon, najčešće novac. (2008: 8)

U Starčevu se Sveti Nikola još uvijek obilježava, iako se danas samo daruje. Svi kazivači u Starčevu spomenuli su da su dobivali darove za Svetog Nikolu, što potvrđuje i V. Rukavina:

Da bi dobili poklon, djeca su trebala ispuniti i neke uvjete. Prvo kroz čitavu godinu su trebali biti dobri, a drugo večer uoči samog Blagdana trebali su dobro uglancati čizme ili cipele, koje su onda stavili ili pored vrata ili u prozor, kako bi im sv. Nikola u njih ostavljao poklon. (ibid.).

Sveta Lucija

Kod Hrvata u Opovu ne obilježava se posebno Sveta Lucija (13. prosinca). Jedino se obilježavaju imendani. Svi kazivači iz Starčeva potvrdno su odgovorili na pitanje je li se sijalo žito za Svetu Luciju, za razliku od Opova gdje se pšenica rijetko sije taj dan. Međutim, kako smo već spomenuli, podaci koje su kazivači iznijeli razlikuju se od podataka koje je iznio Vinko Rukavina da se žito prvenstveno sije na Svetu Barbaru, a tko ne stigne tada posaditi, sije na Svetu Luciju (ibid.). Spominje i vjerovanje u Starčevu koje naši kazivači nisu potvrdili:

Običaj je da se prati i zapisuje vrijeme kroz 12 dana od Sv. Lucije do Božića. Pučka predaja kaže da će sljedeće godine biti u pojedinom mjesecu takvo vrijeme kakvo je u odgovarajući dan od Lucije do Božića. (ibid.).

Ivan Pavlović je spomenuo da se u žito stavljao novčić: *Pa da bi bila rodna godina i da donese boljitak, to su takva neka verovanja ljudi. Kad nešto uradiš će da ti bude godina bolja, sretnija, rodna, a na pitanje o izradi stolca odgovorio: Ja mislim da jeste, ali ne sećam se toga.⁴*

Nadalje potvrđuje da su se žene maskirale u Luciju do sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća, obilazile kuće po selu i plašile djecu, što potvrđuje i V. Rukavina (ibid.).⁵

Ana Mesert jedina spominje zabranu šivanja taj dan: *Da, nismo smeli ni da šijem, ni da perem ni da peglam, ništa taj dan.* Opovčani smatraju da se ništa ne radi zato što je svetac, ali nije zabranjeno.

Na Bezgrješno začeće Blažene Djevice Marije se u oba mjesta održava misa i ne radi se.

⁴ Može se pretpostaviti da je o tome nešto naučio, što je očito dugo izvan prakse, budući da je jedini od kazivača ukazao na mogući trag ove prakse u daljnoj prošlosti. Naime, u sjevernim krajevima Hrvatske stolac se počinje izrađivati na dan sv. Lucije, što je povezano s određenim vjerovanjima (usp. Gavazzi 1988: 120).

⁵ Vidjeti više o prurušavanju u sv. Luciju u radu „Vjerovanja i etnomedicina kod banatskih Hrvata u Starčevu i Opovu“ autorica Valentine Jagetić i Adrijane Puškarić.

Badnji dan

Položajnik

Mauric Ivanović iz Starčeva kazuje o običaju koji se prakticira na Badnje jutro, a potvrđuje ga i Ivan Pavlović:

Tko dođe, recimo, na Badnjak ujutro prvi, onda ga pospemo sa tim žitom, sa tim kukuruzom. Pa se kaže, da ti rodi pšenica, da ti rodi kukuruz, pa da imaš svinje, da imaš piliće, i onda baciš to. (...) Položajnik je tko ti prvi uđe u kuću to jutro.

U Opovu je potvrđen gotovo identičan običaj:

Za Badnji dan ujutro... položajnik dolazi. Ko ti prvi dolazi u kuću, onda ga staviš da sedne na patos... i posipaš ga kukuruzom, on više pipipi, kao svinja grokče... da imaš piliće, da imaš svinje, da imaš krave, da imaš... daš (mu) kolača da jede. Onda kad ustane još da popije šta hoće... (Roza Bratić)

Đurica Šulc precizira da baka, dakle najstarija žena u kući, posipa kukuruzom i pšenicom položajnika te dodaje: ... za Badnjak se čisti sve i nahrani da posle bi imali manje posla.

Zlatimir Kirhner iznosi vlastito iskustvo:

Kad sam bio klinac, sećam se da sam išo. Tamo onda piju, piju. Malo te pospu žitom i kukuruzom. Dobiješ pomarandžu, jabuku, sok, čašu soka... Pa ne znam, to su tako što kažu narodni običaji ili narodna verovanja da će biti pilića, da će biti kućica, prasića, mačića...

Božićna slama

Običaj koji se prakticirao i još uvijek se djelomično prakticira je unošenje slame. Slama se unosila ili ujutro ili predvečer na Badnjak. Slamu uvijek nosi muškarac, u većini slučajeva ujedno i domaćin, no postoje i slučajevi da slamu nosi žena, kada nema muškarca u obitelji. Domaćin uzima slamu te kreće prema kući. Ako se radi o obitelji koja ima životinje, kao što su konji, onda se ponekad pritom zvoni i unose se hamovi. Kada se dođe pred vrata, donosilac slame govori: *Hvaljen Isus! U zdravlje vam došlo Isusovo porođenje!* (Đurica Šulc, Opovo).

Pozdrav pri unošenju slame varira od obitelji do obitelji, pojedini kazivači iz Opova su naveli primjere: *Evo Božića pred kapijom!* (Roza Bratić); *Faljen Isus! Srećno vam Badnje več!* *Da ga u zdravlju i sreći provedete!* – *Hvala! Da ga i Vi majkolbako provedete!* (Blaženka Horvat).

Donošenje slame u Opovu potvrđuje i A. Majer:

Domaćin bi unosi džak pun slame i govorio: „Dobro več gazde!“ Ostali su ga pitali: „Šta to nosiš?“ Odgovarao je: „Zdravlje, sreću i veselje.“ Zatim bi džak spuštao na patos, sedao na njega, a domaćica je iz posude sa izmešanim žitom i kukuruzom rukom zahvatala i sipala po domaćinu, da godina bude rodna. (2008: 120)

Prema ovim podacima, žitaricama se posipa domaćina koji unosi slamu, što se inače prema kazivačima činilo s *položajnikom*, o kojemu autor ne donosi podatke.⁶

Prema kazivanju Ivana Pavlovića iz Starčeva, prilikom unošenja slame, djeca su znala oponašati životinjske zvukove:

Glava porodice, to je bio deda moj, otac i deca, muškarci smo, kad dođe negdje oko 3 sata, 4, ustvari malo ranije dok se vidi, u 4 je već mrak u zimsko doba. Onda smo išli, bilo je slame pa smo svi unijeli slame. Deda ide naprije pa više koc, a mi deca pijuc. Kao pile. I tako kad krenemo od slame ulazimo u kuću. Hvaljen Isus. Pa to su bile domaćice. Onda kaže: Hvaljen Isus, još su neke riječi bile, ja sam to već zaboravio. I onda iz prostorije u prostoriju pa se stavljala slama svuda, i na stol. Na trpezi se stavlja slama.

Katica Kopričanec, koja je živjela u Starčevu⁷, potvrdila je unošenje slame te je opisala kako se stavljala na stol:

Slama se stavljala na stol u obliku križa, a ispod nje bijeli stolnjak, nakon nje kourtanj. Domaćin unosi slamu i govori: „Hvaljen Isus i Marija, na dobro vam došlo Isusovo porođenje, daj vam Bog zdravlje i božjeg blagoslova.“

Uz izgovaranje formula, u obiteljima Blaženke Horvat, Roze Bratić i Ane Sić Cvetković iz Opova uzimaju se prije nego se uđe u kuću četiri oraha, kadionica s tamjanom i žarom, sveta voda i malo slame. Nakon izrečene formule prska se svetom vodom i baca se svaki orah u jedan kut kuće, što je prema Blaženki Horvat predstavljalo četiri strane svijeta, i pritom izgovara: *U ime Oca i Sina i Duha Svetoga*. Slama se prostirala po podu i oko stola, a hamovi, ukoliko su unošeni, bili su pod stolom. Nakon prostiranja slame, ukućani bi se okupili te započeli s molitvom. Bacanje oraha nije uobičajeno kod svih obitelji i nije se uvijek izvodilo prije ulaska, već i nakon same molitve. Molitvu je često predvodila najstarija žena u kući, a molitva je bila zahvala Bogu na hrani i za buduće zdravlje. Kada se završilo s molitvom, djeca su sjela na slamu te morala oponašati zvukove kokoši i pilića, ponekad i drugih životinja, kako bi kokoši bolje nesle i kako bi djeca, kao i pilići, ostala kraj svojih majki.

Unošenje slame prakticira se i danas u obiteljima kazivača Ivana Pavlovića i Maurica Ivanovića iz Starčeva, koji kazuje:

To unosi najstariji u kući. I dan danas unosim slamu. Ja unesem ovde slamu, jelka se okiti. Dok su mi deca moja bila mala, ja sam u stanu imao jelku do plafona. Ja sam to držao do 15. januara, zato što mi je žena pravoslavka bila.

Slama se u većini slučajeva iznosila drugi dan nakon Božića, na dan sv. Ivana, a prema Mauricu Ivanoviću i na Nevinu dječicu, 28. prosinca.

Ana Mesert iz Starčeva dala je svoje viđenje zašto se danas unošenje slame sve manje prakticira:

⁶ U uprizorenju Badnje večeri M. Brajca, u kojoj sudjeluju tri osobe: djed, baka i unuk, koji dolazi kao čestitar (ne spominje se da bi to bio *položajnik*, niti da unosi slamu), izgovara sljedeću čestitku i ljubi ruke djedu i baki: *Hvaljen Isus! U zdravlju više godina dočekali Badnje veče i dan Kristova rođenja.* (1928: 1).

⁷ Od 1992. godine živi u Zagrebu.

To ne, imaju tepih i neće nitko da čisti. Udala se za pravoslavca, ali održava svoj Božić. Ona ima tri kćerke, okite. Ova mlada je više zainteresovana da se kiti, da se radi. Jelke okiti, samo što su plastične.

Panj badnjak

Panj badnjak se ne unosi kod Hrvata u Opovu, a Zlatimir Kirhner spominje i da je to pravoslavni običaj. Kod Hrvata u Starčevu unošenje panja badnjaka potvrdio je samo najstariji kazivač Andreja Orešković, rođen 1930., što bi moglo značiti da je praksa unošenja panja postojala prije Drugoga svjetskog rata. Njegov sin Stevan Orešković je precizirao:

Za badnjak uvečer je uvek otac pripremio panj... Loži se peć i onda u taj žar kad izgori vatra.... se mete taj panj i on polako tinja, gori poslije ponoći, kao badnjak, e tako je bilo.

U Opovu svi kazivači tvrde da se ovaj običaj nije prakticirao.

Božićno zelenilo

U većini slučajeva u oba mjesta se kitila božićna jelka ili grana jelke. Kao što je već navedeno, jelku nabavlja muškarac. Prema kazivačima, to je uvijek bio otac, iako je majka Ane Mesert (1946. godište) u Starčevu unosila jelku u kuću. Kićenje se obavljalo na Badnjak ili, u rijetkim situacijama, par dana prije Badnjaka. Postojali su različiti ukrasi koji su se koristili u tu svrhu, koji variraju od prirodnih, kao što su jabuke, orasi i drugi plodovi, zatim *kriskindle*, bomboni zamotani u papir u različitim bojama, do onih umjetnih koji se i danas koriste, a to su razne trake, kuglice i figurice. Umjetni ukrasi počeli su se koristiti sedamdesetih godina 20. stoljeća. Voćem i plodovima se kitilo u obiteljima koje nisu bile toliko imućne kako bi si priuštile kupovne ukrase. *Kriskindle* su se vezale koncima te vješale na jelku ili granu. Ti bomboni su se pojeli kada se jelka raskitila. To je bio trenutak kojemu su se posebno radovala djeca, jer su do sedamdesetih godina bomboni bili rijetki. Pri kićenju su sudjelovala uglavnom djeca, a dok su djeca još jako malena, jelku su kitili zajedno s roditeljima. Danas to čini član obitelji najviše zainteresiran za kićenje. Više se ne kiti voćem i bombonima, nego se sada koriste plastične ili staklene kuglice te lampice i trake. Pod jelku su se stavljale jaslice, ali nisu ih sve obitelji mogle priuštiti, već samo imućnije i one koje su naslijedile umjetne jaslice od prethodnih naraštaja obitelji. Neki ljudi su ih radili sami od kore drveta, slame te ostalih prirodnih materijala koji se nalaze u blizini. Jelka se obično nalazila u prostoriji u kojoj je obitelj najviše boravila. Roza Bratić iz Opova se prisjeća:

On nama granu donese i mi kitimo to. Voleli smo one kriskindle, šećerne bombone, pa su uvijeni u žuto, crveno, zeleno... pa malo ima onako ima reskasto... žuto, crveno, plavo, belo. Mi smo to voleli. Obvezivali sa koncem i vezivamo na jelku. Nismo imali onako ukrase kao sad. I onako one trake pa bacamo tako po jelci. Ono lepo... Mi se radujemo...

Andreja Orešković iz Starčeva kazuje:

Da, još i sad kitimo... kupe se kuglice one razne. Sad ne stavljamo više bombone, stavljalo se bombone pa čekali deca kad da se spali jelka pa da jedemo bombone. Sad ni ne daju više da se one prave jelke iz šume seku, kupovo sam ja pre dvadeset godina u Pančevu na pijaci, pa kupimo jelku, pravu, a sad imamo ovu, što se pravi...

Mauric Ivanović iz Starčeva ukazuje s negodovanjem i na promjene:

Majka je uvijek unosila. U drugu sobu je ona to pravila, kitila je i sestra, jel. To smo sve kitili, pravili. (...) Ali uglavnom su se bomboni stavljali. Dok sad, ovaj, sad je kaos, stavlja se i sto eura i sto maraka i svašta se na jelku stavlja, pa da. Ja sam to bio zabranio... nema toga. Stavlja žena moja, pravoslavka, znaš. Kod nje to jao običaj, kod mene ne.

Jelka se postavljala na badnji stol uz kraj ili u njegovoj blizini (Slike 3 i 4). Ovakva je pozicija jelke na badnjem stolu i prema scenskom uprizorenju Badnje večeri na početku 20. stoljeća: „Seljačka soba sa dva kreveta, na srijedi stol i nekoliko stolica, na jednu stranu vrata, na stolu božićno drveće i sve kako su odvečerali.“ (Brajac 1928: 1). Od sedamdesetih godina 20. stoljeća počela se postavljati i na izdvojeno mjesto u sobi (Slike 5 i 6).

Slika 3. Božić 1971. godine u obitelji Barašević iz Starčeva. Snimila Marija Bratić rođena Barašević. Fotografija u vlasništvu Svjetlane Razum.

Osim jelke i grane kitila se i kuća te određeni gospodarski objekti i ograda. Na ogradu se ponekad stavlja granje jelke. Prema riječima Vesne Fogl iz Opova: ... to

je simbol tog novog mladog života, znači tog rađanja kao žito što je, ta pšenica, i to meni daje taj simbol toga mladog i zdravog.

U vrijeme djetinjstva kazivača (šezdesete godine 20. stoljeća) kuće se nisu puno kitile, već su bile obavijene ponekim zimzelenim granjem. Danas se u Opovu i Starčevu kuće ne kite, osim ponekad ili u nekih obitelji, no sada ne granjem, nego lampicama i vjenčićima na vratima. Obitelji koje imaju gospodarske objekte, svinjce, štale i različite nastambe u kojima borave životinje kite ih, kako bi im se osiguralo zdravlje.

Zelenilom se ukrašavala i unutrašnjost crkve (Slike 7a i 7b).

Božićne jaslice

Jasllice su također postavljane na Badnjak. Izrađivane su na različit način, od umjetnih ili prirodnih materijala. Do sredine 20. stoljeća jasllice su većinom izrađivane od prirodnih materijala, a umjetne figurice su imale imućnije obitelji kao što je bio slučaj u obitelji Blaženke Horvat iz Opova; sama ih je izrađivala, a figurice je dobila od sina iz Njemačke:

Sin mi je kupio u Nemačkoj figure, a ja sam napravila od kore drveta špilju, uzela sam kore. Onda sam nju izlakirala i sad ja napravim onako dva polukrug-a i odozgora stavim dva ovako... to mi bude špilja i onda gore stavim grančice jelke i onda unutra stavim Isusa, jasllice, Mariju, Josipa, dva pastira i janje. Eto to sam ja sebi ostavila zadovoljstvo da to radim. Eto već mi 20 godina služi ta kora, hvala Bogu nije ništa propalo...

Jasllice se postavljaju i u crkvi (Slike 8 i 9). Prema riječima Đurice Šulca iz Opova, ... *uživaju deca kad se stave.*

U Starčevu su se jasllice također ručno izrađivale:

Slika 5. Božić u obitelji Tomac 1970. godine u Opovu. Fotografija u vlasništvu Julke Tomac.

Slika 4. Božić 1977. godine u obitelji Barašević iz Starčeva. Fotografija u vlasništvu Ivanke Barašević.⁸

⁸ Marija Bratić s kćerkom Danijelom i sestrom Ivankom Barašević.

Slika 6. Prvi Božić obitelji Nikole i Lenke Blaženić iz Starčeva u Zagrebu poslije preseljenja 1992. godine s kćerkom Svjetlanom i unukom Josipom. Snimio Zlatko Razum. Fotografija u vlasništvu Svjetlane Razum.

tinjstva kazivača (pedesete i šezdesete godine 20. stoljeća). Na Badnjak, u neodređeno doba dana iako pretežitom navečer, djeca odlaze po kućama te *korindažu* odnosno pjeva-

Da, da. Stavljalo se ko ima. Malo manje, napravi se kao štalica. Josip i Marija, ovce, jaganjci i sveta tri kralja. Pravili, imaš figure i onda napraviš sam. Kao šperploču. Da, mi smo sami pravili. Onda ako uspeš da sačuvaš, onda iduće godine opet.
(Ivan Pavlović)

Mauric Ivanović iz Starčeva napominje da su se izrađivale i u njegovoj obitelji: *Bilo je, baba napravi od testa i to su bile njene jaslice, neko ko je bio imućniji je pravio nešto drugo, mi smo bili sirotinjska deca i to je bilo tako.*

Korindaње

Korindaње je običaj koji se i dan danas prakticira u Opoju, ali manje u odnosu na razdoblje djetinjstva kazivača (pedesete i šezdesete godine 20. stoljeća). Na Badnjak, u neodređeno doba dana iako pretežitom navečer, djeca odlaze po kućama te *korindažu* odnosno pjeva-

Slike 7a i 7b. Uređena crkva sv. Mauricijusa za Božić 2019. godine u Starčevu. Snimila Danijela Milakara.

ju određene pjesme, uz čestitanje Božića, za što dobivaju darove. *Korindanje* je posveta domaćinima i u njemu se nalazi pozdrav Božiću. Ono se sastoji od upućivanja lijepih želja, za što se djeca počaste. Kad se djeca skupe, idu od kuće do kuće te pitaju: *Je li slobodno korindanje?* Domaćin im se obraća i prihvaća te potom oni *korindaју*. *Ja sam mali Pera, ujela me gera, za nogu, za ruku, daj gazda jabuku.* (Roza Bratić). Još neke od pjesmica su sljedeće: *Ja sam mali korindaš, trebaš gazda da mi daš. Malo vina i rakije, eto Božić kod kapije!* (Đurica Šulc); *Ja sam mali Iva, trčim preko njiva, njiva se zeleni, gazda se veseli. i Ja sam mali Jaša, jašim na čilaša, čilaš skoči u to veče, čestitam vam Badnje veče.* (Zlatimir Kirhner). Svatko *korinda* drugačije. Domaćin im da jabuke nakon što uđu unutra, bombone, orahe, naranče, voće. Nakon što se *korindaši* počaste i nakon što su zahvalili domaćinu, odlaze u druge kuće.

U Starčevu su Mauric Ivanović, Ana Pešić i Andreja Orešković sudjelovali u *korindanju*.

Andreja Orešković navodi primjer pjesme:

„Dobra večer gospodaru, danas vam se Isus rodi, u štalici, u jasluci, dole došli dva anđela, sruši dva kamena, sazidaše svetu Crkvu, u toj Crkvi sveti Stipa, sveti Stipa i Nikola, sveta Lena pali sveće, sveta Klara odgovara, dajte nam, dajte nam, šta ćete nam dati, hvaljen Isus.“ To otpevaју i onda, najstariji, bilo je stariji, nisam ja bio najstariji, ali otac otvori prozor i deli im oraha i jabuka, to se spremi, ako ima neki stariji, malo rakije.

Slika 9. Betlehem u crkvi sv. Elizabete u Oповu 2019. godine. Fotografija u vlasništvu Blaženke Horvat.

Slika 8. Priprema betlehema u crkvi sv. Elizabete u Oповu 2019. godine. Fotografija u vlasništvu Blaženke Horvat.

I ostali kazivači, sudionici ovog običaja u svojem djetinjstvu spominju neke od pjesama: *Ja sam mala Kata, otvorite mi vrata, da stanem na stolicu da dohvatim kobasicu.* (Ana Pešić); *Ja sam mali Iva, trčim preko njiva, njiva se zeleni, gazda se veseli.* (Mauric Ivanović). Bilo je također i prostijih pjesmica: *Ja sam mala pi***, mica, nosite me unutra, ostat ću do sutra.* (Ana Pešić)

Kolač božićnjak

Važnu ulogu ima kolač *božićnjak* kojega svi imaju, no ne rade ga više svi ručno, već se može kupiti u dućanu. To je običan manji kruh kružnog oblika, pripremao se od *kiselog testa* (brašna i kvasca), ukrašavao se figuricama životinja napravljenim od ostatka tijesta kako bi bio što ljepši, i drugim ukrasima u različitim oblicima kao što su pet prstiju koji predstavljaju Božju šaku, likovi Adama i Eve, križ koji ga dijeli na četiri dijela i sl. Taj kruh se ponekad dijeli među ukućane za jelo, a ponekad se uopće ne jede. U njega može biti umetnuta svijeća koja se pali pri ručku ili večeri. Ostaci tog kruha se daju životinjama. Blaženka Horvat iz Opova kazuje:

Božićnjak mi stoji na stolu. To ne sklanjam. Taj kolač kad ispečem i ne sklanjam ga sve do trećeg dana. Trećeg dana, mada sad moja deca uvek da ga odseku pa ga jedu, ali bolje da se jede nego da..., ali to šta ostane dam kokoškama. Dam svete vode i dam ga kokoškama da bolje nesu. Uglavnom ga pojedemo. A pravim ga obično: voda, kvasac, brašno i odvojim testa pa radim neke figurice – jelkicu, pilence, znaš tako izrežem i to metnem i orah. Obavezno orah u kolaču, sa strane orah stavim.

Ruža Rukavina iz Opova opisuje kako ona ukrašava *božićnjak*:

Onda pored ruba isto stavim pletenicu, onda stavim ovako preko⁹ onda imaš četiri polja prazna... na sred pravim ružu... što je prazno polje tu bude Adam i Eva, u jednom bude sunce i mesec, onda budu pilići... jagnje, guske, tako pravim.

A. Majer također spominje u Opovu poseban kolač s rupicom u sredini za svijeću, te pored nje figure Adama i Eve od tijesta, na rubu su komadići od tijesta namijenjeni za krave, konje i druge domaće životinje, no ne spominje naziv tog kolača (2008: 120).

Način pripreme i izgled gotovo su isti i u Starčevu, no spominju se i neki drugi ukrasi: *... a onda je moja baba pokojna to šarala, onako gore napravi Isusa, Majku Božju, pa dječurlija oko njega, pa jasllice sve to. I sve to znači šara se i sve to kad se ispeče to ostane ovaj gore na hlebu, ostane lepo i onda pored pravili ovaj jaganjce, prasiće, guske i sve to pravi od testa, to se isto ispeče i onda se to stavi ispod jelke...* (Mauric Ivanković)

Andreja Orešković iz Starčeva osim ukrašavanja opisuje i postupke s *božićnjakom*, te njegovo postavljanje na *kovrtanj*, drugi okrugli kruh u obliku pletenice, koji se nalaze na badnjem stolu ispod jelke (Slika 10):

⁹ Postavlja se u obliku križa.

E onda, na Badnji dan, ovaj, unese se slama, u dnevnu sobu, u kojoj se boravilo, prostre se slame dole i malo na stolu, to se meti stolnjak, onda ovaj, to je domaćin unosio božićnjak. (...) Onda se mete na stolu kovrtanj, onda taj božićnjak. Jelka, još iza tog božićnjaka, jelka i tri sveće i tri jabuke... Dode dolje, onaj kovrtanj, a božićnjak se našara, na primjer, to žene su mesile isto tako, samo tanje, pletenica od testa... I onda se mete okolo taj venac pleteni i popreko, onda između se napravi kao prase, ne znam, neka životinja pa devojčica mala...

Slika 10. Badnji stol s božićnjakom u obitelji Orešković u Starčevu početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća. Fotografija u vlasništvu obitelji Orešković.

Ana Pešić iz Starčeva također je izrađivala božićnjak: *Ukrašavalo se, napravi se venčić od testa pa se ukrasi, figure, kokoške, prasice, sve se pravilo od testa i to se peče zajedno.*

Blaženka Horvat iz Opova istaknula je da za Božić pravi i poseban kolač *česnicu*.¹⁰

¹⁰ O *česnici* će biti riječi u poglavlju o vjerovanjima.

*Badnja večer*¹¹

Hrana je na Badnjak bila u pravilu posna, ali prema iskazima Ane Mesert i Maurica Ivanovića iz Starčeva, vidljivo je kako nisu svi uvijek postili.

Ana Mesert iz Starčeva kazuje o jelovniku u njezinoj obitelji:

A ustane se ranije, ima da spremaš, da pečeš, da kuvaš čorbu. Kod nas je bilo i posno i neposno. A moji su najviše spremali neposno. Bilo je šaran, a posebno je bilo kobasica, meso. A prvi dan Božića mama je kuvala lukovac, onako lepo ga izdinsta. A uvečer je bila riba i to, što kaže mesnato. Smokve, šljive, kompoti, to je stavljano uvečer na stol.

Sličan je badnji jelovnik i u obitelji Maurica Ivanovića, također je bilo i neposne hrane:

Tko je mogao imao je riblju čorbu, riba se pekla, šaran je bio, šta je peco to je jeo. Pravila se krompir salata, pravio se pasulj posni, i kod mene je tradicija svinjska rebra nadimljena i kobasica. Večera bude pet-šest sati. (Mauric Ivanović)

U obitelji Andreje Oreškovića pridržavali su se posnog jelovnika:

Posna hrana, Badnji dan obično mi smo imali i ovce i kravu i kuvala se bela kafa, takozvana cigura kad je bila, pa smo često kuvali za doručak belu kafu, a za večeru je bio posan pasulj, ribe kuvane, pržene na ulje, a ne na mast i onda se iznese i oraha, a posle večere se jede malo oraha i meda.

Dodaje da su se na stol stavljale i tri svijeće i tri jabuke, a osim toga, na stol se stavljala i grana. Andreja Orešković i Ana Mesert istaknuli su kako se i slama stavljala na stol ispod stolnjaka. Na stol se prema Andreji Oreškoviću stavljala i pšenica posijana najčešće za Svetu Luciju te suhe šljive, med i orasi. Ivan Pavlović je rekao da se na stol nije stavljala pšenica i da se općenito stol nije previše uređivao kako to ne bi smetalo prilikom posluživanja, a da se slama stavljala oko stola.

Blaženka Horvat iz Opora opisuje jelovnik za cijeli dan Badnjaka, kojega se ona i danas pridržava:

Doručak uzmem nešto lagano. Čaj i korica hleba, tako nešto i pripremim ručak. Sad to već bude večera što bi se reklo. Ribu i tako... Krompir salatu i kako budu, rezanci sa makom, to je neki naš banatski običaj... to testo sa makom to umesto kolača i kuvam šljive koji su simbol za Božić i za Badnje veče. Badnji dan nam je da što manje unosimo u organizam, tek najosnovnije i posle je ta večera...

Ana Sić Cvetković iz Opora također naglašava da se nastojalo što manje jesti, a uobičajena jela su bila: *Riblja čorba, zapečena riba, krompir salata, rezanci s makom, kompot od suvih šljiva i smokava i orasi i med. To je bilo Badnje veče.*

Josip Mihajlić iz Starčeva ističe da je riba pripremljena na više načina bila obavezno jelo za Badnjak:

¹¹ O hrani na Badnjak vidjeti i u radu „Tradicijska prehrana kod banatskih Hrvata u Starčevu i Oporu“ autorica Doris Dautović i Lare Pokos.

A vidiš to je i danas tako, po kući uvijek ribu imamo za Badnjak, imamo čorbu, riblju čorbu pa pečeni ovaj u kukuruznom brašnu pečena riba, a imali smo i to kako tu kažu pijanog šarana sa vinom, sa ovom pavlakom, uglavnom kod nas je to tu obavezno iako je meni žena pravoslavka.

A. Majer opisuje hranu koja je bila obvezna na badnjem stolu u Oповu u razdoblju do Drugoga svjetskog rata: *Na stolu je moralo ležati devet jela: hleb, orasi, med, suve šljive, smokve, nasuvo (valjuške) sa makom, riba, beli luk i dunst. Uz to je na stolu obavezno bio i spomenuti poseban kolač, te vino i rakija (ibid.).*

Vino na stolu potvrđeno je i u uprizorenoj predstavi Badnje večeri u Starčevu: „Ženo, idi u pivnicu i donesi ona dva pehara vina, spremi čaše, neka je sve tu...“ (Brajac 1928: 1), a od kazivača spominju samo Katica Kopričanec i njena majka Lenka Blaženić: ... *obavezno suhe šljive kuhane u vinu i smokve.*

Iako većina kazivača ne spominju da je *beli luk* bio obvezan na badnjem stolu, neki od njih su ga spomenuli vezano uz određena vjerovanja.

Vjerovanja

Kazivačice u Oповu i Starčevu spomenule su da za Badnjak konzumiraju *beli luk* koji umoče u *med* prije molitve i/ili orahe u medu. Prema riječima Julke Tomac iz Oпова *pa kao neće te onda gnjaviti veštice. Neće te juriti ni gnjaviti, to je kao bila priča.* Istaknule kako se to konzumira radi zaštite od vještica. Ruža Rukavina iz Oпова kazuje da su im to prenijeli stariji članovi obitelji: *A to kao bude dobro jel, od zdravlja, od veštica, ne znam ni ja od čega.*

Gatanja u Oповu nisu toliko učestala, dok su vjerovanja u Starčevu negirali svi kazivači: *Ne, nije toga bilo kod nas, kod nas katolika nije to bilo.* (Ana Mesert).

Blaženka Horvat i Roza Bratić iz Oпова spomenule su da se orasi koji se unose u kuću pri unošenju slame bacaju u četiri kuta kuće, za četiri strane svijeta, i onda ih djeca traže. Kakve je kvalitete bio pronađeni orah takva će biti i sljedeća godina. Osim toga, jedna posudica napuni se orasima i onda svaki ukućanin bez gledanja bira tri orahe. Nakon što ih izabere, dobije posudu u koju će bacati ljuske. Orasi se razbijaju te se provjeravaju jesu li zdravi. Ako je prvi orah zdrav, onda će osoba biti zdrava cijele godine. Ako je drugi orah zdrav, onda će osoba biti sretna i imati mir, a ako je i treći zdrav, osoba će imati dobro financijsko stanje. Ti očišćeni orasi se stavljaju u posudu s medom kako bi se sačuvali ili se pojedu s medom. Med u ovom slučaju predstavlja nešto što će te tri stvari spojiti, očuvati i osigurati.

Jedino je Blaženka Horvat iz Oпова spomenula pripremu kolača *česnice*. To je kolač koji se pravi od oraaha, suhog grožđa i šećera, u koji se stavlja novac, lomi se i dijeli, pri čemu se vjeruje da će člana obitelji koji ga nađe u svom komadu kolača sreća pratiti u idućoj godini. Mora ga iskoristiti pri sljedećoj kupnji, vezano za kuću ili neke potrepštine u kućanstvu. Taj običaj se prenosio generacijama.

Misa polnočka

U Opopu i Starčevu u djetinjstvu svih kazivača održavala se misa polnočka, dakle u razdoblju od tridesetih do šezdesetih godina 20. stoljeća, ali i kasnije, a posljednja dva desetljeća nisu bile redovite zbog nedostatka svećenika (Slika 11). Krajem 2019. godine u Opopu su dobili svećenika pa se mise ponovno održavaju. U Starčevu su se održavale u 22 sata, a prema riječima Ane Mesert: *Nije interesantno tako.*

Slika 11. Badnjak sedamdesetih godina 20. stoljeća u crkvi sv. Mauricijusa u Starčevu punoj vjernika. Fotografija u vlasništvu Svjetlane Razum.

Ivan Pavlović objašnjava zbog čega nema svakodnevnih misa te zbog čega je polnočka ranije:

Dok smo imali sveštenika ovog, mi smo imali sveštenika ovdje, tu je župa, gdje je stanovo, onda su tu bile organizacije, imale su svakodnevne mise i imali smo i časne sestre koje su bile tu, posle smo ostali bez sveštenika pa je jedan sveštenik radio za Starčevo, za Ivanovo, preselio se tamo u župni dvor u Ivanovo.

Na putu do crkve na polnočku najčešće se nije pjevalo: *Ma nije se kod nas pevalo kad se išlo do crkve, to Sremci, oni pevaju. Pa kući se ide, tu ko je u crkvu, kad se izade čestitamo svi jedno drugim i svak ide kući.* (Andreja Orešković, Starčevo).

No, prema svjedočenju Ivana Pavlovića iz Starčeva:

Pa pevalo se, ko je imao da peva i tako... Čestita se Božić, svratiš kod rodbine negde i obično tad nitko ne spava i svratiš, ideš kući. Onda se jede. Postavi se, znao je netko da navrati.

U Opopu je postojao običaj da se jedu *pihtije* (hladetina), želatina koja nastaje kuhanjem svinjskog mesa, kože i nogu, ili kobasice s hrenom, uglavnom mesni proizvodi, nakon povratka s polnočke, što je potvrdila većina kazivača. U Starčevu je

većina kazivača postila, uz iznimku Maurica Ivanovića, koji je jedini potvrdio postojanje običaja jedenja *pihtija* u Starčevu, ali i drugog mesa: *Vadila se kobasica, svinjska. Rebra isto, i salama, se vadila.*

Prema Ani Mesert iz Starčeva, postojalo je pravilo da se kuma uvijek prvog posjetilo, a zatim kod ostalih, što potvrđuje i Andreja Orešković uz smijeh: *Pa kod kuma, prvo kuma, ja sam išao.*

Božić

Prema Ivanu Pavloviću, Mauricu Ivanoviću, Stevanu i Andreji Orešković iz Starčeva, ujutro na Božić su se palile svijeće:

Ujutro se upali jedna velika sveća, i tri male, kao tri kralja. Znači kad počneš uvečer, domaćin prvo upali sveće i može da izgovori molitvu i onda počinje da se jede. Uz upaljene svijeće. Tu je na vitrini pored stola. (Ivan Pavlović)

I u Oповu se pale svijeće, no za razliku od Starčeva pali se jedna svijeća i *kandila*¹², što su potvrdili svi kazivači:

Svijeća mi stoji pored tog hleba, pored te sveće i ovaj, kandilu. To stoji tako i ne gasi se. Sveća se pali kad se večera ili kad se ruča, upali se i onda kad se završi ručak, sveća se gasi, a kandila stoji i dalje. Ona stalno gori. (Roza Bratić)

Ručak za Božić bio je bogat.¹³ Specifično jelo koje se pripremalo za Božić u Starčevu bila je *šunka u tijestu* koja se posluživala s pečenim *krompirom* i kompotom: *... a ona možda stoji tri il' četiri dana il' pet dana i onda ju lepo sečeš tanko ko prsta debljine i jedeš sa kompotom, sa kumpirom pečenim tko šta već. (Marija Bratić, Starčevo)*

Ivan Pavlović iz Starčeva potvrdio je ovo glavno jelo i dodao da su se pekla i rebra. Kompot kao prilog jelu potvrdila je i Ana Mesert te dodala da je uz kompot jela i smokve i šljive, kao i Mauric Ivanović iz Starčeva, koji dodaje da je juha pileća, goveđa ili kokošja te bi se napravio *rinflajš*.¹⁴

Andreja Orešković iz Starčeva detaljnije opisuje jelovnik na Božić:

Obavezno je bilo živinske supe, živine ovaj, ali ne ova što sad imaju koncentratom, nego kod nas su išle po dvorištu, i onda se uvati, zakolje se pa se ošuri, pripremi se za Božić, peče se meso, šunke, to se peče u pećnicu, ne na šporet. Ili netko tko kupi prase. Da, imali smo i mi svinja, pekli smo kad u to vreme imamo prase, onda zakolje se i prase. Ali ujutro samo kuvao se paprikaš, prvi dan Božića, kobasice malo i rebra.

Katica Kopričanec spominje *ajmokac* te objašnjava kakvo je to jelo:

Ajmokac je paprikaš od nogica od odojka i jetrica. Za ručak je bila juha od kokoši sa domaćim rezancima, poslije juhe kuhano meso, sos od paradajza,

¹² Staklena posudica u kojoj gori žizak u ulju.

¹³ O hrani i slasticama koje su se pripremale na Božić i općenito za blagdane vidjeti i u radu „Tradicijska prehrana kod banatskih Hrvata u Starčevu i Oповu“ autorica Doris Dautović i Lare Pokos.

¹⁴ Kuhano ili pečeno meso uz prilog od kuhanog krumpira.

hren je bio malo oparen u rolu i malo zalit bio više s juhom i vrhnjem i kuhani krumpir s peršunom i mrkvom. Poslije je bio pečeni pajcek, prženi krumpir, a u novije vrijeme i francuska salata.

U Oповu se također priprema blagdanski ručak. Đurica Šulc kazuje: *Pa to je malo bolja hrana što bi se reklo. Ima se mesa. Zakolju se svinje pa bude toga. Pečenice, sarma ili ne znam... nešto bogato.* Roza Bratić dodaje: *... za Božić prvo ide supa pa ide bareni krompir, pa piletina ili mislim svinje, pa ide sarma, pa ide pečenje i onda salata.*

Ana Sić Cvetković svjedoči o jelovniku u svoj obitelji:

Za doručak, jao, ne znam, nije nešto specijalno bilo. Šta se nađe i tako. Mama to već sprema, a za ručak nam je uvek bila prisutna supa i posle toga uvek ćurka i podvarak¹⁵... to je bilo za Božić, a posle toga bude neka torta i sitni kolači.

Ana Mesert iz Starčeva spomenula je kako je bio običaj odlaženja na groblje na Božić: *... nosilo se jabuka, bombona i to.* Ostalih troje kazivača iz Starčeva nisu potvrdili ovu praksu, dok su u Oповu dvoje kazivača potvrdili. Vesna Fogl tvrdi da se posjećuje ako je netko mlad preminuo. Blaženka Horvat kazuje:

Idem na Badnji dan na groblje, ponese malo orahe, slame, nekih bombona i stavim na grob. Kada sklanjam to u kući, onda odem do groba i sklanjam.

Postojala je praksa darivanja i na Badnjak i na Božić. Današnji darovi su većinom odjeća i igračke za djecu ili novci, za razliku od darova tijekom šezdesetih godina, koji su se sastojali od voća i drugih plodova. Većina kazivača iz Starčeva potvrdila je da su dobivali darove za Božić. Ana Mesert je dobila samo jabuke i orahe na Badnjak.

Mauric Ivanović iz Starčeva svjedoči i ukazuje na promjene:

Dok sam bio mali, skoro nikakvi. Sva sirotinja bila onda. Bilo nam je drago eto da imamo kolača, eto ti bomboni se skidaju sa jelke. Onda ti mati kupi ono što ti treba, dal pantalone, dal čarape, dal gaće, dal jaknu, dal, to je bilo. Pa dobro i sad se kupuje to što treba... ruku na srce, ... kuvertu i zdravo, pa kupi šta hoćeš. Sad to tako ide. Gurneš pare u džep i zdravo, šta ja sad da kupim. Ili ova mlada sada prvu godinu srednje, šta sad ja da njoj kupim. Dat ću pare nek kupi sama šta hoće...

Ivan Pavlović iz Starčeva komentira kako je bilo u vrijeme njegova djetinjstva, a kako je danas: *Deci se kupovalo što bi trebalo, nije bilo specijalno nešto, treba ti košulja, to ti kupi. E sad, oće kompjuter (smijeh), oće mobitel (smijeh).*

Andreja Orešković iz Starčeva rado se prisjeća da ga je darivao kum: *Pare su se davale od kuma. Za vreme stare Jugoslavije, 10 dinara od kuma dobio.*

Đurica Šulc iz Oпова također ukazuje na promjene:

Pa velika je razlika. Jako velika. Ono što si ti mogo ranije da dobiješ su bili ora-si, jabuke, kolači koji su se radili u tom momentu, a sad se deli. Sad se spakuje, budu to čokolade...

¹⁵ Podvarak je jelo u kojem je kupus, sitno sjeckani luk i meso.

Ana Mesert i Ivan Pavlović iz Starčeva rekli su da nije postojao običaj darivanja životinja, dok u Oповu Đurica Šulc jedini potvrđuje kako se životinjama nosi slama: *Drugi dan, drugi dan slamu. Na drugi dan se ja poranim. Uzmem metlu i kad drugi stanu nema više, gotovo. To se odnese kod životinja i stavi im se.* Objašnjava da se ta slama nosi kako bi se osiguralo zdravlje za životinje, jer je to ujedno i blagoslov.

U nekim se obiteljima, kao što je to potvrdila Ana Sić Cvetković iz Oпова, za Božić mora svečano odijevati. Za djevojke je bilo važno da odjenu nešto novo, kako bi im tako bilo i sljedeće godine i da ih ne bi zatekla nesreća.

A. Majer spominje običaj u Oповu koji kazivači u oba mjesta nisu potvrdili: *Na Božić su jahali konje po ulicama i išli u posetu kod rođaka i poznanika. Kada je momak imao udatu sestru, pa jahao do nje, dobijao je na dar košulju.* (2008: 120).¹⁶

Sveti Stjepan i Sveti Ivan

I u Oповu i u Starčevu se na dan svetog Stjepana (26. prosinca) i svetog Ivana (27. prosinca) najčešće išlo u crkvu. Tih dana samo su se slavili imendani, a slave se i danas:

Evo moj deda je bio Ivan, moj unuk je Ivan. Tradicija, pa se skupimo. Ali nekoć je to bilo skromnije, kako da kažem, stric ujak ili šta ja znam. Teća, tko je imo, familija dolazi. A sad mi smo počeli malo da preterujemo, ja sam imao po 50 do 60 gostiju, ti prijatelji, netko svadbu nema takvu. Sad kad je moj imendan, Sveti Ivan, familija, imam od brata dve kćerke pa familija, nas devet u kući, onda prijatelji, komšije dođu. Pošto oni slave njihove praznike. Tako se skupimo. Veće nego za rođendan. (Ivan Pavlović, Starčevo)

Na dan svetog Ivana je prema Andreji Orešković i Ani Mesert iz Starčeva započinjalo čišćenje i iznosila se slama.

A. Majer donosi podatak da su se na drugi dan Božića nosili kolači ili torte. Prve godine nakon vjenčanja nosilo se i kumu (ibid. 121).

Dan Nevine dječice

Na dan Nevine dječice (28. prosinca) se u obitelji Blaženke Horvat iz Oпова započinje s čišćenjem. Od Božića do Nevine dječice ne obavlja se nikakvo čišćenje, ne čiste se ni mrvice koje padnu na pod. Toga dana se posprema *kandila*, ponekad se iznosi slama, a kruh *božićnjak* se daje životinjama.

U Oповu se kazivači ne sjećaju običaja šibanja djece. Blaženka Horvat je čula za to, ali nije nikada svjedočila... *u našoj kući nije bilo toga.* Đurica Šulc smatra da je običaj postojao davno prije, ali se više ne prakticira. Ovaj običaj potvrđuje i A. Majer:

Na dan Nevine dječice, kod Hrvata je rano ujutro, dok su deca još u krevetu, dolazila baba noseći kesu sa slatkišima. Dizala je jorgan i „tukla“ decu,

¹⁶ Odlazak u čestitanje razlikovao se od obitelji do obitelji, kod nekih poput Maurica Ivanovića se išlo u čestitanje, dok kod Ane Mesert to nije slučaj.

govoreći pri tome nemačke reči „*frisch und gesund*“, što u prevodu znači „sveže i zdravo“. Zatim bi za utehu delila slatkiše. (ibid.)

U Starčevu su svi kazivači potvrdili tradiciju šibanja te su u njoj i sudjelovali, osim kazivačice Ane Mesert, čiji je brat sudjelovao:

E! To je moj brat išao u šibaoce. Mama mu veže kanap, i dobije kovrtanj... isto ko pletenica, u krug i to dobiju, kako kažu sad. Onda bato ide s prutić jedan i s tim prutom: „Da ste živi i zdravi, da ste živi i zdravi.“

A. Majer navodi i jedan specifičan običaj kojega kazivači u Opovu nisu potvrdili: *Trećeg dana Božića nekoliko momaka je (još pedesetih godina) sedalo u kola i išlo da čisti štale (koje se preko praznika nisu čistile). U rukama su nosili gvozdeno vile. Domaćica bi ih čistila pićem, a čišćenje štale je ostajalo domaćinu.* (ibid. 120)

Stara i Nova godina

Za Staru godinu nema nikakvih posebnih običaja. Neke obitelji kite svoju kuću na Staru godinu. Pripremala se hrana koja u Opovu nije bila posebna, već je bio samo obilniji ručak. Nova godina se dočekivala ili u vlastitom domu ili kod rođaka i prijatelja. Ako se išlo kod rođaka i prijatelja, nosili su se darovi. Na Staru godinu održavala se misa zahvalnica na kojoj se izreklo koliko je bilo rođenih, koliko umrlih i koliko je svadbi održano u prethodnoj godini te koliko je tko darivao novaca Crkvi.

Za Novu godinu su se svečanije obukli te je bio zajednički ručak za obitelj i prijatelje koji su se okupili. Svi kazivači u Starčevu govorili su da su postojale igranke za doček Nove godine: *Radila se u centru, a mi deca nismo tome prisustvovali, to su išli malo stariji... Moj teča, on je svirao, bio harmonikaš, a sad nema više ništa...* (Ana Mesert).

Ista kazivačica kazuje kako se na Novu godinu išlo *vinčevati*:

To ideš i kažeš: „Da ste živi i zdravi, čestitam vam novo leto, što imate sretno, što nemate Bog će dati, samo sreća nek vas prati.“ To smo govorili kod kumova, pa onda kod tetke, rodbine.

U Starčevu, prema riječima kazivača, nije bilo problema za vrijeme komunizma što se tiče božićnih običaja, međutim Andreja Orešković navodi slučaj neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, kad je jedna osoba zbog organiziranja obične svirke uhićena te je zatvorena na mjesec dana:

Ako nismo išli zajedno na igranku, a Srbi pogotovo. Kad su došli partizani na vlast, Tito, onda se tu zajedno moralo, pa jedne nedelje otac od ovoga Štrokelj, što je sedio tu pored mene, doveo svirca, tu lepo bilo, ajde pa da malo svira, svirac da igra malo u parku, prazan park, lep, uređen. I dođe milicija i tu ga ispitivali i upišu ga i bio mesec dana u zatvoru zbog toga.

Sveta tri kralja

Na Sveta tri kralja svećenik posvećuje kuće. Pri blagoslovu kuće se moli i pjeva. Nakon posvete kuće ljudi uzimaju svetu vodu koju su prije pripremili te posvećuju polja, gospodarske zgrade, životinje da budu zdrave, plodne i kako im se ne bi ništa loše dogodilo. Održava se i misa na kojoj se slavi bogojavljenje, odnosno objava Boga čovječanstvu u liku Isusa Krista. Ana Sić Cvetković iz Opova kazuje da su se pravile krafne od kojih je u jednoj bio sakriven novčić koji je donosio dobrobit onome tko ga pronađe:

Mama je pravila krofne i napunila vanjglu. U jednu je stavila novčić. Sad su počeli raditi česnice, ali mama kada je bila mlada pravila je krofne. To je bilo prije 65 godina. Znači to se radilo na Tri kralja. (...) Novčić predstavlja sreću, zdravlje i uspeh... ja kao mala uvek sam se molila za uspeh u školi. Da imam sve petice.

Tijekom svećenja kuća u Starčevu je postojala te još uvijek postoji praksa:

Kad se svetilo, prije kralja kad počne da se sveti kuća i piše Gašpar, Melkior i Baltazar i godina. Bio je običaj kad svećenik ide i sveti kuću, onda on upisuje godinu. (Ivan Pavlović)

Zaključak

Practiciranje božićnih običaja kod banatskih Hrvata prema svim kazivačima i u Opovu i u Starčevu ne predstavlja problem, bez obzira na to što su nacionalna manjina. U dobrim su odnosima sa Srbima pravoslavicima i država im ne brani prakticiranje običaja. Smatra se da je možda tako dijelom bilo u doba komunizma, no nitko ne navodi konkretne probleme. Svi se međusobno poštuju te posjećuju i čestitaju jedni drugima, iako ne slave iste blagdane ili običaje. Prakticiraju običaje kako su ih naučili, odnosno što su zapamtili i nikada ih nisu mijenjali zbog utjecaja drugih. I u Opovu i u Starčevu zbog nedostatka svećenika ima poteškoća u očuvanju običaja. Danas mladi više ne drže toliko do običaja, a stariji ljudi ih ne podučavaju. Očuvanje običaja ovisi o tome koliko tko ima volje da ih prenosi na mlađe generacije, tako da ovisi o starijima, ali i o mladima koji bi morali biti zainteresirani. Ivan Pavlović iz Starčeva smatra kako mješoviti brakovi doprinose zaboravu običaja. Masovno iseljavanje zbog gospodarske situacije, ali i trend kakav nije prisutan samo u Starčevu i Opovu, već i šire u svijetu, da se napuštaju običaji, snažno utječe na to te oni polako odumiru i padaju u zaborav. I danas su sačuvani neki običaji kao što su: sijanje pšenice, unošenje slame u kuću, kićenje jelke, *korindanje*, izrada *božićnjaka* i priprema blagdanske hrane. Darivanje i slavljenje imendana čak je pojačano u odnosu na razdoblje između tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća. Kazivači smatraju kako bi puno pomoglo očuvanju običaja da Starčevo i Opovo dobiju svog svećenika, što se

u Opovu i dogodilo krajem 2019. godine. Smatramo kako bi bilo dobro da i Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske više pažnje posveti Hrvatima upravo u Banatu gdje su oni u malom broju i samim time u nezavidnoj situaciji.

Literatura

- Brajac, Miša. 2003. Na Badnje večē. *Seljačka prosvjeta, glasilo Seljačke sloge seljačkoga prosvjetnoga dobrotvornoga društva u Zagrebu*, siječanj, broj 1: 1-3.
- Dragić, Marko. 2008. Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata. *Crkva u svijetu* 43/3: 414-440.
- Gavazzi, Milovan. 1988. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.
- Majer, Andreas, 2008. *Opovo: Prilozi za monografiju*. Pančevo: Istorijski arhiv u Pančevu; Opovo: Opštinska narodna biblioteka.
- Rukavina, Vinko. 2008. „Običaji pred Božić“. *Starčevačke novine*, 29. 12. 2008, broj 179:8.

Popis kazivača

Opovo

- Roza Bratić, rođ. 1954.
 Vesna Fogl, dj. Humbal, rođ. 1961.
 Blaženka Horvat, dj. Mecinger, rođ. 1948.
 Zlatimir Kirhner, rođ. 1957.
 Ruža Rukavina, dj. Jung, rođ. 1937.
 Ana Sić-Cvetković, rođ. 1948.
 Eva Stanurđić, dj. Sić, rođ. 1951.
 Đurica Šulc, rođ. 1953.
 Julka Tomac, dj. Jakšić, rođ. 1945.

Starčevo

- Lenka Blaženić, dj. Šulaja, rođ. 1933.
 Mauric Ivanović, rođ. 1951.
 Katica Kopričanec, dj. Blaženić, rođ. 1952.
 Ana Mesert, dj. Rogić, rođ. 1946.
 Josip Mihajlić, rođ. 1948.
 Andreja Orešković, rođ. 1930.
 Stevan Orešković, rođ. 1954.
 Ivan Pavlović, rođ. 1952.
 Ana Pešić, dj. Ivanović, rođ. 1953.
 Svjetlana Razum, dj. Blaženić rođ. 1955.
 Vinko Rukavina, rođ. 1961.

Summary

Christmas customs in Opovo and Starčevo

This paper presents the pre-Christmas and Christmas customs of the Croats in Banat. The period from the beginning of Advent, through Christmas Eve and Christmas to the Three Kings Day is explored. The description of the transformation of the researched customs covers the period of the narrator's childhood, from the 1930s to present day. By presenting different family and personal life experiences through work, we also learn about the influence of socio-political circumstances on their practice. The aim of the paper was not only to research and record the Christmas customs of this Croatian diaspora community, but also to encourage the preservation and fostering of the traditional heritage and identity of this Croatian minority community.

Keywords: Advent, Christmas, customs, Croats, Opovo, Starčevo, Banat